

CZIRÓK ANDRÁS

A CELLDÖMÖLKI HOLOCAUST TÖRTÉNETE A HELYI SAJTÓ ÉS VISSZAEMLÉKEZÉSEK TÜKRÉBEN*

*„Minél többet tudunk meg a Holocaustról,
arról, hogy hogyan is történt, hogyan hajtották végre
stb., annál nagyobb az esélye annak, hogy érzékenyebbé
válunk az embertelenségre, és szenvedni fogunk tőle,
bármikor találkozunk is vele.”*

(Eva Fleischner)

A zsidó lakosság 20. századi kirekesztése a társadalmi, gazdasági és kulturális életből az 1920-as évekre nyúlik vissza. Ettől kezdve jelentős változás indult meg a zsidóság életében: erősödött az antiszemitizmus, megjelent a „numerus clausus”, amely elsősorban a zsidók számára jelentett korlátozást az értelmiségi pályákon, majd kiadták az ún. zsidótörvényeket, az őket előbb vallási, majd faji alapon elkülönítő rendeleteket.

A Holocaust görög eredetű megjelölés az ókori zsidók állatáldozatára utal, amely a 20. században szinonimá vált a zsidók 2. világháború alatti megsemmisítésével.

Egyéb kisebbségek – cigányok, különféle vallási szekták, homoszexuálisok – szintén a náci népiirtás áldozatai voltak, de a legnagyobb méretű genocidiumot a zsidó nép ellen követték el. Winston Churchill „név nélküli bűnnek” nevezte a nácik által végrehajtott származás miatti gyilkolást. A magyar nyelvben több szavunk is van a „megnevezhetetlenre”. Például zsidóüldözés, napjainkban vézskorszakként is emlegetik, továbbá nálunk is elterjedt a Holocaust kifejezés, amely a nácik általi „végső megoldásra” utal. Kevésbé ismert fogalom, de a borzalmak megnevezésére szolgál a héber eredetű Soá is; jelentése: katasztrófa, szerencsétlenség.¹

A zsidótörvények hatályba lépése után 1941 nyarán megtörtént az első deportálás, 1942 novemberében megszületett az a rendelet, amely a 18 és 48 év közötti zsidó férfiakat munkaszolgálatra kötelezte. A hazánkban élő zsidó lakosság számára a legkegyetlenebb fordulatot a német megszállás jelentette;

---

* A tanulmány a 2000/2001. tanévi Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyre, továbbá a celldömölki Kresznerics Ferenc Könyvtár és Honismereti Munkaközösségének a Magyar Millennium tiszteletére meghirdetett pályázatára készült pályamunka átdolgozott, módosított változata.

megjelent a zsidórendeletek első sorozata az állami hivatal betöltésének, megkülönböztető jelzésnek, a zsidók vagyonának, mozgási szabadságuk korlátozásának tárgyában. Április végén megkezdődött a gettósítás, május közepén pedig megtörtént az első elszállítás a kassai csendőrkerület területéről. Ez időtől kezdve egészen július elejéig napi négy szerelvényt deportáltak Auschwitzba, vagy más haláltáborokba. Október 16-án megalakult a Szálasi-kormány, megkezdődött a nyilasuralom. A kormány nem titkolt célja egy „zsidómentes állam” létrehozása volt, tehát a félelem folytatódott, egyszersmind fokozódott. A zsidók mellett több ezer romát is deportáltak Komáromon keresztül.

Az 1945-ös esztendő kedvező fordulatot hozott: februárban az Ideiglenes Nemzeti Kormány hatályon kívül helyezte a zsidótörvényeket, felszámolták a fasizmust.

A tanulmány rövid helytörténeti áttekintés után rávilágít arra, hogy milyen volt a városunk környékéről elhurcolt munkaszolgálatosok élete, rövid betekintést nyújt az auschwitzi haláltábor rémségeibe. Szókincsünk sokszor nem teszi lehetővé a teljesen hű visszaemlékezést, a megtörtént események gyakran leírhatatlannak tűnnek, nincs emberi szó a kifejezésükre.

A kutatást nehezítette, hogy kevés helytörténeti jellegű kordokumentum maradt fenn – az iratok nagy része a város 1945-ös bombázásakor megsemmisült –, s így a korszak a celldömölki helytörténetírás sötét foltját képezi.

1. A LETELEPEDÉSTŐL A VÉSZKORSZAKIG²

Celldömölk Vas megye legkésőbbi zsidó települése. Az első zsidó – a nemsdömölki Pick Zsigmond, aki mint gazdálkodó, kereskedő, továbbá városbíró is sokat tett a városért – az 1840. évi 29. tc. alapján telepedhetett le. Kezdetben csekély lélekszámuk miatt a nagysimonyi hitközséghez tartoztak, majd 1870-ben viták és súrlódások következtében a város zsidósága önállósította magát. Nemsokára létrehozta közintézményeit: 1872-ben iskolát alapított, 1874-ben temetőt létesített, majd 1882-ben felavatta templomát, amit Schöne Lajos bécsi műépítész tervezett. E templom egyrészt abban különbözött más zsinagógáktól, hogy az 51 családból álló hitközség adományaiból épült fel, másrészt abban is, hogy nem építettek benne női karzatot.

1848-ban 39 zsidó család élt városunkban, 1895-ben 78 családdal a megye zsidóságának egyik központja lett. 1902-ben a hitközség kettévált neológ és orthodox irányzatra. Ez a szakítás nem érződött az emberek kapcsolatán, ezután is egyetértésben éltek. A celli zsidóság mindig törekedett arra, hogy békében éljen környezetével, ennek ellenére az 1919-es fehérterror idején több izraelitát is meggyilkoltak. A gyilkosokat felmentették, mivel tettüket „hazafias felbuzdulásban követték el”.

Városunk mindkét hitközsége kivette részét a közcélú megmozdulásokból, mindent megtett a segítség és a jótékonyág területén, sőt bekapcsolódott az ipari és kereskedelmi életbe is.

Az 1944-es összeírás adatai szerint³ a megye 7291 fős zsidósága járásokra és a járási székhelyekre lebontva így alakult:

Járás	Zsidók (fő)	Járási székhelyen (fő)
Celldömölki	830	451
Körmendi	78	389
Kőszegi	40	131
Sárvári	228	790
Szentgotthárdi	85	178
Szombathelyi	147	3482
Vasvári	239	223

A népszámlálás szerint Celldömölkön 451, a hozzátartozó járásban 830 zsidó élt.

2. A ZSIDÓSÁG ELLEN ÉS MELLETT

Celldömölkön is, mint mindenhol a korszakban, voltak zsidópárti és zsidóellenes keresztények. Megállapítható, hogy városunkban is az utóbbiak voltak főlényben, s a helyi sajtó is a hatalom kiszolgálója volt.

Az 1941 és 1945 közötti időszakban a helyi sajtóban a következő jelmondatok jelentek meg:

- Magyar Testvér! Hazaáruló vagy, ha vásárlási könyvedben zsidó cég neve szerepel!
- A zsidó fegyvere a pénz. Ne adj fegyvert a kezébe!
- Támogasd fajtádat! Zsidó üzletben ne vásárolj!

1941-ben Celldömölkön is bemutatták az országszerte oly „népszerű” zsidóellenes propagandafilmeket. Május 3-án vetítették először a „Rotschild család”-ot⁴ a helyi moziban, majd június 7-én a „Jud Süß”⁵ című német történelmi filmet, melyeknek nem titkolt célja a helyi zsidóság meggyűlöltetése, ellenséggé tétele. A filmek torzítva, eltúlozva ábrázolják a zsidó tőke születését, a hatalom zsidó kézbe kerülését. Utóbbi arról szól, hogy Süß Oppenheimer után hogyan lépték át a zsidó tömegek a gettót, hogyan nyíltak meg előttük a szigorúan keresztény országok kapui. Az „élvhajhász, alávaló” nép nemcsak pénzt, hatalmat, befolyást, hanem besúgást, bosszút gyalázkodást is felhasznált saját céljainak érdekében.

A filmeket azok is megnézték, akik még sohasem jutottak el moziba. Az olcsóbb jegyáru helyek azonban szinte teljesen üresek maradtak, az egyszerűbb embereket – a munkás tömeget – valószínűleg nem érdekelte a népgyalázás. Így az antiszemita nézeteket vallók azon a véleményen voltak, hogy külön előadást kellett volna tartani a közömbösebb és egyszerű emberek számára.⁶

Városunkban a szombatszínórt⁷ a Bisczky Ödön, Tisza István, Hunyadi, Zrínyi, Báthory, Kinizsi, Nemesdömölki, Arany János, Batthyány, Petőfi,

Temesvári utcákban, valamint a Nagy Sándor téren, és a vasúti aluljáró előtt állították fel. A lakosság a szombatszsinór lebontása érdekében emelte fel a hangját, így szerették volna a város arculatáról letörölni a gettójellegűt, amely azt hirdette, hogy Celldömölk a zsidók fellegvára lett.⁸

A zsidó asszonyokat még a heti vásárról is igyekeztek kitiltani arra hivatkozva, hogy már korán reggel „terszerűen” felvásárolnak mindent, hogy ne jusson másnak, sőt undort keltve még a kereskedők portékáihoz is hozzányúlhatnak.⁹

A közhangulatot a zsidók ellen próbálta hangolni a sajtó azzal is, hogy eltitulozva tudósított Német József cukorgvári géplakatos feleségének balesetéről, akit egy munkaszolgálatos ütött el.¹⁰ Weisz Lászlót pedig kis híján megölték azért, mert egy házkutatás során rejtett húsárut koboztak el tőle.¹¹

A Kemenesalja c. hetilapban, mielőtt megkezdődött volna a gettósítás, zsidóellenes cikksorozat jelent meg.¹² Az írás alapja Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök tanulmánya az antiszemitizmusról, amely a „Magyar Sion” c. újságban jelent meg 1893-ban.

Prohászka ellenezte a zsidó vallás törvényes elismerését, és a következő téziseket fogalmazta meg a zsidóság ellen:

- A zsidó morál átka a keresztény műveltségnek, amely átkon ez a keresztény kultúra okvetlenül tönkremegy, ha nem dobja ki magából a mérget.
- A zsidóságot nem szabad recipiálni¹³ a keresztény államoknak, hanem védekezniük kell ellene, s ahogy lehet, túl kell adniuk rajta.
- Fekélye már csontvázrágta a keresztény népet, s a nemzetnek nagy részét koldusbotra juttatta.
- Megmérgezi a moralitást az üzleti világban: lealacsonyítja az erkölcsi fogalmakat, tagad minden törvényt és eszmét, megfojtja szívtelenül áldozatait, melyeket behálózni sikerült, továbbá divattá emeli a korrupciót.
- A karakterisztikus zsidószelem egy nagy vészt hozó csapássá nő ki magát nemcsak egyes nemzetekre, hanem az egész keresztény műveltségre nézve.
- A zsidóság sötétsége fenyegetően borul a magyar nemzetre.
- Végül az író Tertulliánnal¹⁴ egyetértésben a zsidóságot „gyalázatunk melegágyának” nevezi.

A püspök az antiszemitizmust a következőképpen határozta meg: A fogalmat „nem faji, nem vallási, hanem szociális, üzleti reakciónak fogjuk föl. Az antiszemitizmus a keresztény erkölcsben és a keresztény társadalmi rend reakciója, és mint ilyen a legjogosultabb mozgalom, aminek bizonyítására vállalkozunk.”¹⁵

A közölt tanulmány célja kétségtől az, hogy a város polgárait a zsidók ellen hangolja, elhitesse velük a fasiszta elvek helyességét. „Ötven év keserves tapasztalataival kellett a magyarságnak gazdagabbnak lennie, hogy átláthassa az első magyar fajvédő állásfoglalásának szintiszta igazságát.”¹⁶ – összegezte a félévszázados írást a Kemenesalja szerkesztősége.

Szerencsére nemcsak bántalmazásról, népgyalázásról, hanem embermentésről is megemlékezhetünk. Darvas József antifasiszta népi író, későbbi mi-

niszter, Kemesmagasiban, a Győrffy család portáján talált menedéket. Az író a ház udvarán ma is látható méhház padlásán bujtatták, tartva attól, hogy Darvast elkapják, ugyanis az író fejére vérdíjat tűztek ki. Akinél megtalálták volna, annak életével kellett volna fizetnie.¹⁷ Az embermentést emléktábla jelzi a család egykori házának falán a faluban, a Honvéd utcában.

3. A ZSIDÓELLENES RENDELETEK HATÁSA CELLDÖMÖLKÖN

Városunkban is hatályba léptek az ún. zsidórendeletek. Két celldömölki ügyvédet töröltek a Szombathelyi Ügyvédi Kamarából, név szerint: dr. Dömölki (Deutsch) Lászlót és dr. Wellisch Ivánt. Helyükre pályázatot írtak ki nem zsidó származású, megfelelő képesítéssel rendelkező polgárok részére.¹⁸

Az 1520/1944. M. E. számú rendelet 5.§ alapján az alispán feloszlatta városunk zsidó felekezeti Erzsébet Nőegyletét.¹⁹

Az alsósági bérgazdaság élére a vármegyei gazdasági felügyelőség javaslatára zárgondnokot neveztek ki. Vas megyében 8 ilyen haszonbérlet volt, köztük Erdődy Pál gróf alsósági birtoka a tengeren túl tartózkodó Schlesinger Mór haszonbérletében.²⁰

Gang Józsa 42 éves könyvelőnőt 3000 pengő pénzbírságra, vagy 60 nap elzárásra ítélték, mivel nem viselte az előírt sárga csillagot. A törvényszegő ellen internálási eljárást is indítottak.²¹

Sokan voltak, akik nem bírták a borzasztó nyomást és a létbizonytalanságot, a mindennapos rettegést. Dr. Borsa Pál pápóci körorvos nem várta be végzetét: megmérgezte magát, feleségét és két gyermekét.²²

4. A GETTÓSÍTÁS PROBLÉMÁI; A DEPORTÁLÁS

Ha városunk eleget akart volna tenni annak a rendeletnek, amely szerint 10.000 lakoson aluli kis- és nagyközségekből a zsidóságot be kell telepíteni a járási székhelyekre, akkor Celldömölknek 830 zsidó elhelyezéséről kellett volna gondoskodni. (Csupán Jánosházáról 466 zsidót kellett volna Celldömölkre áttelepíteni, Alsóságról pedig 109-et, Nagysimonyiból 101-et.) Ennek megvalósítása komoly akadályba ütközött volna, mivel városunk lakossága annyira megnőtt, hogy „még egy bebútorozott szobát is nehéz lenne bérbé venni”.²³

Mivel Celldömölk „kimondottan tisztviselőváros” volt, a járási székhelyen nem létesítettek gettót. A 450 celli zsidó – ebből 44-en munkaszolgálatot teljesítettek –, az alsósági 57 fővel és a simonyi 83 fővel együtt Jánosházára került. Más források szerint 443 fő került Jánosházára (133 család, 394 fő), Sopronba 1 család (3 fő), 5-en kórházi kezelés alatt álltak, 41 fő pedig munkaszolgálatra vonult be. Az átköltöztetés időpontja: 1944. május 10-11. A gettó 1944. május 9-10-én jött létre, a helyi zsidó családok összeköltöztetésével a Széchenyi, Mátyás király, és Apponyi utcák által határolt területen.²⁴

Amikor a város zsidóságát Jánosházára telepítették, „*voltak olyan diszgjok, akik a magyar célt szolgáló intézkedéseiket könnyes szemmel, zsebkezdőket szorongatva, nagy sajnálkozással, sőt nem egyszer a testvéri szeretet csókjával vettek búcsút az útrakelt zsidóktól.*”²⁵ – tudósított a Kemenesalja.

Ezeket a humánus érzésű embereket is megpróbálták „jó útra téríteni”. Megmagyarázták nekik, hogy nem zsidóüldözésről, antiszemitizmusról, hanem hazánk jövőjéről van szó. Ezt azzal indokolták, hogy a magyar múlt tragédiái mögött az örök zsidó áll, aki öt évezreden keresztül volt góca az emberiségnek.

A kitelepítés után a celli lakosok benyújthatták igényeiket a zsidók megüresedett lakásaira, hátrahagyott üzleteire (ezek a városközpontban álltak: a Szentháromság téren és a Gyarmathy téren). A zsidók megmaradt tüzelőanyagait, szemet, fát összehordták, és szétosztották a hadbavomultak hozzátartozóinak. Viszont azokat, akik illegálisan ingóságokat tulajdonítottak el, felszólították, hogy az ellopott értékekkel jelentkezzenek a községházán.²⁶

A jánosházi gettó létszáma 1944. május 12-én 1129 fő volt a celldömölkiekkel és a járásiakkal együtt.²⁷ Jánosházán a zsidók élelmezése nagy terhet jelentett a lakosság számára, ugyanis a zsidók hajlandók voltak az élelmiszercikkekért nagyon magas árat is fizetni, a kereskedők pedig annyit kértek, amennyit nem szégyelltek. Így a lakosság nem tudott lépést tartani az árral. A lakók minden nap 11 és 12 óra között mehetek ki vásárolni, a kereskedők is ekkor mentek eladni áruikat. Nagy megkönnyebbülést jelentett számukra, amikor a zsidókat átköltöztették.²⁸ Az üres gettóba az átköltöztetés után betörték, ruhaneműket, kisebb-nagyobb ingóságokat tulajdonítottak el.²⁹

1944. június 17-én szállították át vonaton a jánosházi gettó lakóit a sárvári gyűjtőtáborba.³⁰ Az átszállítás két részletben történt: először a munkaképeseket vitték el, aztán a többieket. Az első csoportot két német katona kísérte, a foglyok emberséges magatartásban részesültek; vásárolhattak, szabadon mozoghattak, amíg a vonatra fel nem szállították őket. A második csoportot húsz csendőr kísérte, nők, férfiak, fiatalok és öregek vegyesen utaztak. Nemcsak Jánosháza, de a környező falvak lakói is összegyűltek, hogy elbúcsúzzanak a gettó lakóitól.

Miközben a zsidókat a szerelvény felé terelték, eldobálták értéktárgyaikat. Amikor a szerelvény Celldömölkre érkezett már több halott is volt a szerelvényen, valószínűleg szomjan haltak.³¹

A gyűjtőtábor³² az akkori selyemgyár területén működött, neve: „Magyar Királyi Rendőrség Sárvári Kiegészítő Toloncháza” volt. A terület kezdetben lengyel, szerb, majd jugoszláv hadifogolytáborként működött a zsidók gettósításának megkezdése előtt.³³ Sárváron volt Magyarország egyik legnagyobb internálótáborra. A bevagonírozási központban 3521 zsidót tartottak, közülük 750 fő magából a városból származott. A tábor egy Gribovszky nevű magyar parancsnoksága alatt állt. Augusztus 5-én megjelent a táborban egy SS százados 40 SS katonával, és felszólította a parancsnokot, hogy működjék közre a táborlakók bevagonírozásában és deportálásában. A tábor német tankok kerítették be, így a parancsnok engedett. A deportáláshoz német tehervagonokat használtak, csak néhány orvos, állatorvos és mérnök maradhatott, akikre a magyaroknak szükségük volt.³⁴

A Celldömölkön álló zsidó felekezeti templomot, és iskolát a városban tartózkodó német katonák lőszerraktárként használták, majd felrobbantották.³⁵

5. A TULÉLŐK³⁶

- Ők átélték a Holocaust szörnyűségeit, de ma már sajnos nincsenek közöttünk.
- Deutsch Nándor** kereskedő, 1942-től a 103/2-es századnál teljesített Lengyelországban szolgálatot, majd 1944. márciusától politikai fogoly volt. Utána deportálták és Gunskirchenben szabadult fel. Szüleit, feleségét, gyermekét, 5 testvérét és családját veszttette el. Zoltán bátyja sínját ő maga ásta meg Kópházán és Jenő bátyját, akivel 30 hónapig együtt szolgált, Mauthausenben egyedül vitte a krematóriumba.
- Farkas Ignác** bőrkereskedő. Közel négy évig volt munkaszolgálatos, majd deportálták és 1945 áprilisában Kópházán szabadult fel. Feleségét, fiát, apját, húgát és öccsét veszttette el.
- Feigelstock Izidor** kereskedő. 1941 októberétől teljesített munkaszolgálatot a 103/305-ös k.m.sz.-nél. 1945. jan. 18-án Budapesten szabadult fel. Feleségét, gyermekét, testvérét, sógorát, sógornőjét és 4 gyermekét veszttette el. Második feleségét szintén deportálták. Szüleit, 2 fivérét, sógornőjét, sógorát és azok kislányát veszttette el.
- Herzfeld István** magántisztviselő. 1940-től teljesített munkaszolgálatot Magyarországon, és Lengyelországban. 1945-ben Harkán szabadult fel. Feleségét, 2 lányát a deportálásban, 1 öccsét munkaszolgálatban, sógorát, mint munkaszolgálatost Voronyezsnél veszttette el.
- Katz Lázár** tisztviselő. Több évig volt munkaszolgálatos a 109-es VÉP-nél. 4 gyermekét, szüleit, húgát 8 gyermekkel veszttette el. Feleségét szintén deportálták. Szüleit, nagyszüleit, és 2 öccsét veszttette el.
- Lázár Jenő** mérnök, Másfél évet töltött, mint munkaszolgálatos, majd 1944. ápr. 29-én deportálták. Egy év múlva máj. 1-én München mellett szabadult fel. Feleségét, és kislányát elhurcolták, de azok nem tértek vissza.
- Marton Imre** téglagyáros. A 107. VÉP-pel 1940-től 1945-ig megszakításokkal teljesített munkaszolgálatot és Budapesten szabadult fel. Feleségét, 2 gyermekét, szüleit, 4 testvérét veszttette el. Második feleségét szintén deportálták, szüleit, 2 testvérét veszttette el.
- Scheiber Dezső** bérautos. A 103/6-os századdal Lengyelországban teljesített munkaszolgálatot és Sopronban szabadult fel. 2 testvérét és egy gyermeket veszttet el családjából. Feleségét szintén deportálták. Szüleit, 2 testvérét 2 gyermekkel veszttette el.
- Schöntag Ernő** fuvarozó. A 101/2-es, majd egyéb századokkal teljesített munkaszolgálatot éveken át, később deportálták és 1945 májusban szabadult fel. Szüleit, feleségét és 2 sógorát veszttette el. Második feleségét szintén deportálták, férjét és öccsét veszttette el.
- Schück Ernő** pol. oszt. vez. Munkaszolgálatot 1942. október 5-től 1944. szeptember 27-ig teljesített a 103/2-es századnál. 2 testvérét, és azoknak 5 gyermekét veszttette el.

- Spitzer Jenő** bizományos. Több évig teljesített munkaszolgálatot különböző századoknál és 1944. dec. 20-án Székesfehérváron szabadult fel. Szüleit, feleségét, nővérét veszttette el.
- Steiner Emil** kereskedő. 1940-ben vonult be munkaszolgálatra a 107-es VÉP-hez és 1944. dec. 20-án fogságba esett. Szüleit, feleségét, 2 gyermeket ölték meg a német haláltáborokban.
- Steiner László** kereskedő. Több éven át teljesített munkaszolgálatot az ország területén és 1945. január 18-án Budapesten szabadult fel. 4 testvérét, sógorát, és a családból egy gyermeket veszttett el.
- Szekeres György dr.** ügyvéd. A 101/208-as századdal teljesített munkaszolgálatot éveken keresztül, majd deportálták és 1945. május 2-án szabadult fel. Fiát, édesanyját veszttette el. Feleségét is deportálták.
- Török Gyula dr.** orvos. 1940. aug. 20-án vonult be, majd később ismét munkaszolgálatot teljesített és 1944. jún 5-én deportálták. Családjából feleségét, gyermekét és szüleit veszttette el.
- Ungár Ferenc** szabó. Munkaszolgálatos volt 1944 júniusától 1945. jan. 18-ig. Anyját, testvérét deportálták, őket veszttette el.
- Vass Gyula** könyvelő. 1944 májusában vonult be munkaszolgálatra, majd júl. 6-án deportálták. Feleségét, lányát, unokáját a deportálás során veszttette el. 1945. ápr. 11-én szabadult fel Buchenwaldban.
- Weisz Pál** kereskedő. A 303/3-as századdal teljesített éveken át munkaszolgálatot. Később deportálták és Bécsben szabadult fel. Feleségét, 2 fiát és családja több tagját deportálták és azok mind el is vesztek.

6. AZ ÁLDOZATOK ÉS A PUSZTÍTÁS

Néhány adat az embertelenség mértékéről:³⁷

A celldömölki hitközségek lélekszáma 1944-ben (Alsósággal együtt) 550 fő
Mártírok száma 453 fő

Visszatértek száma 94 fő

A visszatértek főként 17 év feletti munkaszolgálatos lányok voltak. Szomorú tény, hogy egyetlen anya sem tért haza.

7. A FRONTON TELJESÍTETT MUNKASZOLGÁLAT³⁸

Budai Béla 1922. augusztus 22-én született Nagysimonyiban. A falu zsidósága szegényes körülmények között élt. A túlélő édesapja tojásszedéssel és eladással foglalkozott, édesanyja a házuktól nem messze levő vegyeskereskedést vezette. Tanulmányait a falu evangélikus elemi iskolájában kezdte, majd a celldömölki zsidó iskolában folytatta. Elmondása szerint nagyon szegény sorban éltek, szülei minden nap gazdag zsidó családokhoz küldték őt testvérével együtt ebédelni. A hat osztály elvégzése után a következő három ún. ismétlőévet a falu katolikus iskolájában végezte el. Édesanyja, aki hithű zsidó asszony volt, mindenáron vallásos embert szeretett volna faragni legidősebb fiából, ezért a gyömőrei rabbi képző iskolába küldte, ami szöges ellentétben állt az ifjú elképzeléseivel. Hamarosan ki is maradt a patinás iskolából, s egy

ismerőse révén munkát szerzett a somogy megyei Tab községben egy pékmesternél. Mikor édesanyja megtudta, hogy otthagya az iskolát, nagyon megharagudott fiára. 1942-ig, édesapja haláláig nem beszélt vele. Édesapja temetésén végül édesanyja megbocsátott fiának, aki továbbra is Tabon dolgozott. 1942 őszén sorozásra hívták Celldömölkre. Óriási szerencséje volt a későbbiekre nézve, hogy nem jelentkezett ki Simonyiból, Tab csak ideiglenes lakóhelye volt.

1943. október 4-én kapta meg behívóját a kőszegi III./4-es munkaszolgálatos századba.³⁹ Először alapfokú katonai kiképzést kapott civil ruhában, katonasapkában, sárga karszalaggal. A hadseregben mindenkit a fizikumának, és végzettségének megfelelően osztottak be, ugyanis *„egy kereskedősegéd nem bírja el a csákányt. az úrifü még az ásót sem bírja el”*. A túlélő a csákányosokhoz került.

A kiképzések a Guba-hegyen folytak, aztán ez év decemberében bevagonírozták a zsidó munkaszolgálatosokat, az úti cél Uzsok volt. Ekkor kezdődtek a gyötrelmek, a zsidó származás miatti emberkínzások. Az átszállítás kemény téli időben, tehervagonokban történt, 1944 januárjában érkeztek meg. Négves, ötös csoportokban polgári házakban helyezték el őket. Februárban a zsidókat kiválogatták a falu ruszin lakosai közül, és átszállították őket Ungvárra, megkezdődött a gettók felállítása. A munkaszolgálatosokat a közeli Uzsokihágóhoz rendelték ki, ahol 4 méter mély „V”-alakú tankcsapdákat kellett ásniuk. Ezeknek a tankcsapdáknak a túlélő meglátása szerint a háborúban nem sok hasznát vették, mivel ha két tank leállt az erődítmény háromnegyed részére, akkor a többi keresztül tudott rajta menni. Ebben az időben még levelezésben állt édesanyjával, sőt folyamatosan csomagot is küldött neki hazulról.

Mióta Kőszegről eljöttek, létszámuk 210-ről 150 főre csökkent. A hiányzó 60 ember, akik ruszin zsidók voltak, útközben megszöktek. A Kassán eltöltött időről a túlélő így vall: *„Ez volt életem legborzasztóbb 2 hete”*. Ez nem csoda, hiszen taposóaknákat kellett összegyűjteniük, amely már magában sem kis feladat, főleg akkor, ha minden segédeszköz csupán egy bot. A bottal végig kellett tapogatni a földet, majd ahol aknát éreztek, azt jelenteni kellett a feletteseknek. Itt sokan életüket veszítették, hiszen ha valaki véletlenül rálépett az aknára az egyszerre felrobbant. Mindez azt bizonyította, hogy a zsidókat egyáltalán nem vették emberszámba, szemükben csupán egy drága műszert helyettesítő eszközök voltak. A túlélő itt megsérült: szilánk érte a lábát, ezért Kassán két hetes kórházi kezelésre szorult. A kórházi körülményekkel teljes mértékig meg volt elégedve, a zsidók számára elkülönített szobában feküdt, ahol akkor csak munkaszolgálatosokat kezeltek.

Miután meggyógyult, ismét csatlakozott csapatához. Eközben a tábort kirendelték az Opollonok-hegyre, ahol gömbölyű jégsátorokban laktak, minden tíz emberre jutott egy. Feladatuk az volt, hogy az érkező német csapatok előtt el kellett takarítani a havat, majd később a tél elmúltával erdőt irtottak.

Júliusban új századparancsnokot kaptak, *„akinek az emléke örökké él a megmaradtak lelkében”*. Két okból helyeztek valakit a munkaszolgálatosok-

hoz: egyrészt, mert politikailag „megbízhatatlannak” minősült, azaz németellenes volt, másrészt, mert annyira kegyetlenül tudott bánni az emberekkel, továbbá gyűlölte a zsidókat. Az új parancsnok, amennyire tudott, megpróbált emberibb körülményeket teremteni a foglyok számára, úgy tekintett rájuk, mint bajtársaikra. Például nem engedte, hogy szárított ételen éljenek, beszerezte a nyersárut, majd konyhai szakácsokkal megfőzette. Óvta, becstülte beosztottjait, egyszóval elismerte, hogy a zsidók is emberek.

E hónapban a századot áthelyezték Kassára a bajai utászezred mellé. Dolgoztak Szobránc fürdőhelyen, Hollóházán, ahol aknalyukakat ástak, majd 50 cm átmérőjű, 1 méter hosszú betongyűrűket helyeztek a földbe, amibe az utászok robbanószert raktak. A szobránci településen jórészt szlovákok laktak, akik pozitívan viselkedtek a zsidókkal szemben, etették őket, megpróbálták átérezni sorsukat.

1944. október 15-én a Horthy-proklamáció hallatán nagy üdvrivalgásban tört ki a század, viszont annál nehezebb szívvel vették tudomásul a háború folytatását a Szálasi-hatalomátvétel után, és azt, hogy az új kormány még aljasabb módszerekkel kezeli a zsidóügyet.

A hollóházi tartózkodás után megkezdődött a visszavonulás. Útközben keresztülmentek a túlélő szülőfaluján is, de nem merték megkockáztatni a szökést, mivel látott szökött foglyokat, akiket felakasztottak. Ezt támasztotta alá az, hogy Sárváron a katolikus templom előtt több szökevény zsidót brutális kegyetlenséggel meggyilkoltak.

Elméletileg katonának nem volt szabad háború idején fegyvert eldobni, ugyanez vonatkozott a munkaszolgálatosokra is, ők szerszámjaikat nem dobhatták el. Mivel fárasztó volt „munkaeszközüket” egész nap cipelni, elterjedt körükben az a gyakorlat, hogy sorakozónál mindig „felfegyverkezve” álltak, utána a falu végén eldobálták a szerszámokat, este abban a faluban, ahol éppen megszálltak, összelopkodták az összes kapát, csákányt, stb., hogy másnap reggel elkerüljék a büntetést.

Ráabafüzesen átkerültek a német TODT nevű munkaszervezethez, s folytatták az aknaásást. A felügyelőket a túlélő így jellemezte: „A német SS-ek ezekhez képest úriemberek voltak. Itt két dolog volt: vagy nem tetszettél nekik és agyonlőttek, vagy dolgoztál és békén hagytak.”

1945 elején ismét útnak indultak. Graznál szerencsésen túléltek egy bombatámadást, viszont az osztrák Alpokban Eisenerz nevű város határában szörnyű tragédia következett: az egyik kevésbé belátható kanyarnál SS legények álltak el, és tüzet nyitottak az arra haladó századra az éjszaka közepén. (Az elhunytak emlékére a Bécsi Zsidó Hitközség emlékművet állíttatott a város határában.)

Azonban nem ez volt az utolsó a tragédiák sorában. A túlélő együtt raboskodott egy botanikussal, aki a fizikai munkához nem igazán értett, de minden növényt egyszerre felismert. A csapat már három napja nem kapott enni, amikor az egyik pihenő alkalmával ez a bajtárs felmászott a töltés oldalára, hogy vadsóskát egyen, amikor egy SS tiszt hátulról tarkón lőtte. „Azt, ahogy

a fiú a töltés oldaláról legurult, soha életemben nem fogom elfelejteni.” Ráadásul az ifjú gyilkosa nála néhány évvel fiatalabb, magyar származású német SS tiszt volt. A túlélő számtalanszor tapasztalta, hogy honfitársai sokkal szadistábban bántak velük, mint a külföldi katonák.

A célállomás Mauthausen volt, ahova a kora esti órákban érkeztek meg. A bejáratnál egy hatalmas tábla fogadta őket azzal a felirattal, hogy „Die Arbeit macht frei!” (A munka szabaddá tesz!). A táborba április elején érkeztek, és három hetet töltöttek ott. A lágerben szabályos hullahegyek tornyosultak. Csupán annyi élelmiszert kaptak, amennyi a létminimumhoz feltétlen elegendő volt. A napi étkezés csalánlevesből és barna kenyérből állt. Ezért az ízetlen moslékért marakodtak minden nap a tábor lakói, legveszedelmesebbek ezen a téren a lengyelek voltak, akik már 3-4 éve laktak a táborban, s tagjai voltak az ún. Sonderkommandonak. A foglyoknak különösebb feladatot nem kellett ellátniuk, viszont állandó félelemben és létbizonytalanságban éltek. Az ember eligénytelenedését, elállatiasodását mutatja, hogy azt a kevés ételt, amit a táborban kaptak, a hullahegynek támaszkodva ették meg.

Elhurcoltatásának következő helyszíne a Günskirchen város melletti erdő volt. Itt a zsidók mellett francia hadifoglyok is tartózkodtak, azonban a kontaszt meglátszott közöttük a bánásmód terén. A franciák több kenyeret kaptak, ugyanakkor nagyon humánusak voltak, mert titokban adtak a zsidóknak élelmiszert. A hely „jellegzetessége”, hogy nem voltak vízvezetékek, ezért Linzből hoztak vizet a táborba teherautókon, s nagy, több száz hektoliteres ciszternákba gyűjtötték össze. A túlélőnek nagy szerencséje volt, hogy olyan személyzetnek lehetett a tagja, aki kiszolgált a vízszállító autókat, sőt a sofőrök mindig elvitték magukkal Linzbe, így ő többször kerülhetett „vízközelbe”, mint a többi táborlakó. Vízosztás minden este a sorakozónál volt, ahol megkapta mindenki a napi fejadagját: 2 dl vizet. A vízosztásnak felügyelői is voltak, a kápók, akik kihasználták a „vízmonopóliumot”. Elcserélték a napi kenyéradagot 2 dl vízre, de voltak olyan gazdag zsidók is, akik fővárosi házukat írárták rá a kápo nevére egy edény vízért cserébe.

A túlélőt ezen a helyen érte a felszabadulás: a tábort 1945. május 4-én szabadították fel amerikai katonák. Érdeemes megfigyelni a megtorlást a tábor részéről. A felszabadulástól örömittas tábor fogta a felügyelőket, és mind egyiket belenyomta abba a nagy vízzel teli ciszternába, addig, míg az illető meg nem fulladt. Közben a tábor azt kiabálta: „Igyál, te gazember!” Az amerikaiak teljes mértékben gondoskodtak az emberekről. A foglyok naponta csomagot kaptak, amelyben keksz, ital, és csoki volt. Gondosan ügyeltek arra, hogy az emberek gyomrát ne terheljék zsíros ételekkel, mert aki koplalt és hirtelen sok zsíros ételt evett, volt olyan, aki meg is halt. A táborban kórházat rendeztek be, fertőtleníttek, az embereknek új ruhát adtak. A fertőző betegeket pedig karantén alá helyezték.

A túlélő 10 társával együtt megszökött a táborból. Gyalogoltak, és az Enns folyóhoz értek, amelynek egyik partját az amerikaiak, másikat az oroszok szállták meg. Útközben egy amerikai raktártól zubbonyt és nadrágot

kaptak, ebben tértek haza. Az oroszok azonban nem engedték be őket az országba. Lágerba vitték őket, ahol szerencsájukra csak egy hetet kellett eltölteniük, mert olyan megértő főhadnagyuk volt, akitől orosz igazolványt kaptak, amelyben az állt, hogy az orosz hadsereg kéri, hogy ezeket a zsidó munkaszolgálatos deportáltakat segítsék a hazajutásban. Ezzel az igazolvánnyal sikerült egészen Sopronig eljutniuk, ahol a határon 100 pengőt kaptak a határőröktől, ami fedezte a hazatérésük költségeit.

Soprontól Celldömölkig vonattal jutottak el. Cellből a túlélőt egy régi ismerőse vitte haza lovaskocsival. Útközben a Tokorcs előtti majornál két orosz katona kifogta a szekérből a lovakat, így a túlélő ismerősének haza kellett gyalogolnia lóért. Ez a cselekedet is azt bizonyítja, hogy a falu lakossága szerette és megbecsülte a zsidóságot.

A túlélő az egyoldalú és hiányos táplálkozásnak köszönhetően sokáig vitaminhiányban szenvedett. Mikor hazaérkezett mindössze 32 kg volt, három hét kellett ahhoz, hogy testileg és lelkileg kicsit rendbe jöjjön.

Budai Béla így összegezte a Holocaustról szerzett tapasztalatait: „A lakosság túlnyomó többsége nem volt fasiszta. Ez kitűnik abból, ahogy a zsidókkal bántak, amikor a katonák nem látták. Értetlenül állok a történetek előtt, hiszen szülőfalumban a zsidók 200 év alatt teljesen asszimilálódtak. Senki nem tartotta számon, ki zsidó és ki nem. Az emberek az anyagiak, a tekintély miatt lettek német-pártiak. Egyértelműen az államot okolom a történetekért, a sok szörnyőségért, aminek mind nem kellett volna megtörténnie, aminek áldozata kb. 600.000 magyar zsidó, köztük anyám, öcsém. Reménykedem, hogy a XXI. század már emberibb lesz!”

8. HATÁRAINKON BELÜL TELJESÍTETT MUNKASZOLGÁLAT

Az 1992. február 18-ai Vas Népe cikkét⁴⁰ olvasva találtam rá Bruckner Imre nagysimonyi lakosra. Az újságcikk, amely a simonyi zsidó temetőről szól, az ő segítségével készült, ő a temető gondnoka. Korából következtettem arra, hogy átélte a több mint 50 évvel ezelőtti zsidóüldözést. Felkerestem, nagyon szívesen állt rendelkezésemre, válaszolt minden kérdésemre.⁴¹

1944. április 17-én vonult be Kőszegre, 21 évesen. A bevonulás ugyanúgy történt, mint a keresztény magyaroké, behívót kapott. Ami ezután következett, az különbözik jelentős mértékben a nem zsidók sorsától. A bevonulás után sárga csillag helyett sárga szalagot kellett viselnie, ez jelezte, hogy munkaszolgálatot teljesít. Gyalogsági kiképzésben részesült, amely abból állt, hogy nappal kivitték őket egy birkalegelőre, ahol kúszni kellett – eső esetén a sáros földön történt mindez –, vagy erdőben fáramászást gyakoroltak. Aki ezeket a feladatokat nem tudta teljesíteni, azt addig verték, míg valahogy sikerült megoldani. Pihenésre csak akkor volt idő, ha az örök valakit „neveltek”. A zsidók kiképzését az is megkülönböztette a keresztényekétől, hogy kezükbe fegyvert nem adtak, továbbá a kiképzéshez egyenruhát sem kaptak, saját polgári ruhában vettek rajta részt.

A kiképzés után átkerült a kőszegi Szabó-hegyre, ekkor kezdődött a tényleges munkaszolgálat, a megpróbáltatások sora. Itt egy kőbánya működött a hegy oldalában, amely százával fogta a zsidókat rabszolgamunkára. Követ kellett hordani az erdőből az út mellé, csillékbe pakolni, emellett sínépítéssel – pl.: a sitkei vasúton – és robbantással is foglalkoztak. Őrei vönöcki és kemenesmagasi származású keretlegények voltak, akik azért kerültek ide a kőbányába, mert politikailag „megbízhatatlanoknak” minősítették őket, de a többi felügyelőhöz képest viszonylag emberségesebbek voltak. A foglyok az öröket egymás között smaszernek nevezték. A kőszegi szolgálatnak a túlélő számára életre szóló „emléke” maradt: elcsonkult bal kezének középső uja.

Júliusban átigazolták egy mátyásföldi céghez, amelynek Vashosszúfaluban volt a területi kirendeltsége. A Sárvár előtti ún. Bajti-elágazáshoz irányították ki őket. A munka itt sem volt könnyebb, mint Kőszegen: 10 méter mély gödröket ástak, ebbe benzintartályokat helyeztek, majd elföldelték. A Sárvár külterületén található benzinkúthoz máig ugyanazok a benzintartályok tartoznak, amiket zsidó munkaszolgálatosok fektettek le.

A Szálasi-féle hatalomátvételig egy Sárvár melletti istállóban laktak, közben Balatonakarattyan és Kenesén is volt kihelyezésen. Itt útépítéssel foglalkoztak. Parancsnokuk egy pápai tanító volt, aki gyűlölte az erőszakot, és az antiszemitizmust, így nagyon humánusan bánt a keze alatt dolgozó foglyokkal. A munkaidő leteltével megengedte a munkaszolgálatosoknak, hogy fürödjének a Balatonban, sőt legtöbbször ő is egy helyen strandolt velük.

Itt, a Sárvár melletti istállóban, vagy ahogy a túlélő nevezte „Kurconban”, nemcsak a környékbeli munkaszolgálatosok dolgoztak, hanem Budapestről is irányítottak ide zsidókat. A túlélő meglátása szerint bánásmód tekintetében is jobb helyzetben voltak: ők már keresztények voltak, ugyanis kikeresztelkedtek, így fehér karszalagot viseltek, bizonyos időközönként hazajárhattak. Akadtak közöttük mérnökök, ügyvédek, orvosok, némelyik még cselédet is tartott. Azt, hogy fővárosiak, éreztették is a vidékiekkel: más ételt ettek – sokszor rántott húst, sült csirkét –, a többieknek a sárvári selyemgyárból hozták a sokkal rosszabb minőségű ételt. A különböző étkezéscskkor nem ültek egy asztalhoz a vidékiekkel.

Az istállóban a pestiekkkel együtt 45-en voltak kihelyezésen. Október 23-án elhatározták, hogy megszöknek, felmennek Pestre. A szökést pontosan előkészítették; egy Csepellel indultak el mind a 45-en. A teherautót egy zsidó sofőr vezette, aki nem ismerte az utat, sőt nem volt gyakorlott vezető sem. Székesfehérvárnál nem tudtak a körforgalomból kijutni, Martonvásárnál pedig beleszaladtak egy razziába. Itt leszállították őket. Másnap reggel jött egy német őrnagy, elvette a teherautót, adott róla papírt, aztán szabadon bocsátotta őket. Gyalog indultak útnak, addigra már országos körözést adtak ki ellenük. Egy állami csendőrlaktanyához értek, ahol ismét letartóztatták őket. Baracskán hadbírószág elé kerültek, egyenként hívták be őket, így kellett vallomást tenni. A túlélőt ekkor iszonyú halálfélelem fogta el, ugyanis a cigarettát el kellett szívni, a maradékot pedig szét kellett osztani. *„Olyan világ volt ez. az aranygyűrűk. meg a többi dolgok mentek a WC-be. Úgy nézett ki. mintha vége lett volna az*

életnek.” Aznap éjjel egy rabszállító kocsival átszállították őket Fehérvárra. Ott egy autógarázsba zárták be őket. Éjfél után egy német főhadnagy ment be hozzájuk, aki kérdőre vonta a foglyokat. A hadnagy elárulta nekik, hogy mivel titeket bevallották és szökési kísérletüket október 20-a után követték el, valószínűleg amnesztiát fognak kapni. Másnap a hadbíróóság szabadon engedte őket.

Ezután a Székesfehérvár közelében fekvő reptérre került, a pékségbe. Feladata az volt, hogy fát kellett hordania a pékeknek, segíteni a mosogatásban, lisztet cipelni stb... *„Nagyon jó helyem volt. azt ettem, amit én akartam. Ha kalácsot mondtam csináljanak. azt is csináltak.”* A jó sora azonban nem sokáig tartott. Rövidesen áthelyezték Győrbe, ahol raktármunkát kellett végeznie. Szállásuk egy parasztház istállójában volt, az ajtó elé őrséget nem állítottak, így éjszaka a zsidó munkaszolgálatosok náci ifjak szabad prédái lettek. Minden éjjel bementek oda, jól megverték a foglyokat, aki kimenekült az udvarra, azt ott verték el. *„Egyszer ott bent én is elbújtam a jászló (marhatető) alá, megtaláltak, kivittek, jól elverték, rám fogták a géppisztolyt. De szerencsére nem bántottak, nem vertek agyon.”*

December elején farkasordító hidegben átterelték őket Sopronba gyalog. Ott minden éjjel megtizedelték a tábort. A hónap közepén átszállították társaival együtt Schattendorfba (magyar neve: Csajta, Somfalva). *„Ott olyan nép lakott, ha dolgozni mentünk, elkísértek bennünket a munkahelyre. Az asszonyok minden nap fejkosárban hozták az ételt a szállásra.”* A foglyok munkája az volt, hogy 20 km hosszú sáncot kellett kiásniuk. Örök helyett kutyák vigyáztak az emberre, nem volt szabad senkinek megállnia, mert akkor egyszerre rárontottak a véredek. A szálláson a higiénia cseppet sem ügyltek. Embertelen körülmények között, vizes szalmán aludtak. *„Ahová nyúltam, ott mindenhol tetű volt. Voltunk vagy tízen egy szobában, ha hoztak enni jó volt, ha nem, nem.”* A tetvek, a siralmas életkörülmények táptalajai voltak számos fertőző betegségnek. A túlélő itt kiütéses tifusz kapott, ami magas lázzal, és nagy sebekkel jár együtt. A betegséget gyógyítani gyógyszerek és orvos hiányában nem lehetett, helyett folyamatosan fertőtlenítettek, ami a fertőzött ruháinak elégetéséből állt. Az egészségesekeket kiválogatták, és átszállították egy „biztonságosabb” helyre. A betegek, 7-8-an magukra maradtak. A lakosság természetesen továbbra is istápolta őket élelmiszerekkel, ruhával, de közvetlen közelükbe ők sem mertek menni, attól félve, hogy elkapják a betegséget.

Egészen 1945. április 16-ig, húsvét napjáig Schattendorfban maradtak, azon a napon indult el egy celli társával hazafelé. Gyalog jöttek át a határon 41 fokkal lázzal, teljesen kisebesedett testtel, a lábukat is alig tudták emelni. Sopronig jutottak el. Útközben, ahol cipőt, vagy ruhát találtak azt, felvették magukra. Sopron határában 2 fiatal orosz katonatiszt elfogta őket, majd betoloncolták őket a sportpályára, ahol már 2000 ember volt összezsúfolva. Másnap indították őket Székesfehérvárra: betegen, gyalog. Az utat 2 nap alatt tették meg. Első éjjel Beledben aludtak, ahol a celli fogolytársa belehalt a kimerültségbe és a lázba.

A túlélő a munkaszolgálaton kívül 5 hónapot töltött orosz hadifogságban Székesfehérvárott, majd 2 hónapot Hajmáskéren. Itt egy zsidó táborparancsnoka volt, aki kiválogatta a zsidókat a csoportból és hazaengedte őket. Mikor hazaért „szó szerint semmije és senkije nem volt”. Hozzátartozóit valószínűleg Sárváron keresztül Auschwitzba deportálták.

A túlélő visszaemlékezése szerint a táborokban, ahol ő dolgozott csak izraeliták voltak, sem cigányok, sem más felekezetűek nem teljesítettek munkaszolgálatot. A munka „elismeréséül” nem verték, nem szidalmazták őket.

Bruckner Imre a munkaszolgálatban eltöltött hónapokat így összegezte: „Hála Isten, én még nem mondhatok olyan rosszat, mint aki a fronton volt. Kint egy pofont nem kaptam, itt bent is csak Győrben. Én mindig megszenvedtem az életért.”

9. GETTÓ, DEPORTÁLÁS, AUSCHWITZ

Sági Pálné sz. Singer Kató 1949 óta él Celldömölkön. A Holocaust szörnyűségeit, az elhurcoltatást szülőfalujában, a Győr-Moson-Sopron megyei Szanyban élte át. Kutatómunkám során nem találtam olyan tanúra, aki városunk lakosaként élte volna át az eseményeket, és mivel meglátásom szerint Auschwitzról minden deportált hasonlóképpen tájékozottan, ezért itt a túlélőt ért borzalmak közül kizárólag az auschwitzzi megpróbáltatásait közlöm.⁴²

A haláltáborba történő megérkezés után órákba telt a vagonok kinyitása, majd az SS katonák utasítottak mindenkit, hogy az összes holmit a vonat mellett kell hagyni. Miután elhagyták a vagonot, rengeteg üres kocsit láttak, a sínpárok mellett égő holmit, ekkor már tudták, hogy utolsó értékeiket nem látják viszont. A kiszállás után osztályozták az embereket, a túlélő és családja a hírhedt Mengeléhez került, aki őt és édesapját jobb oldalra állította. 43 éves édesanyja és 10 éves öccse a bal oldalra került. A csoportosítás lényege abban állt, hogy kiválogassák a munkabírókat, akik a jobb oldalra kerültek. A munkaképteleneket, öregeket, gyerekeket, kisgyerekes anyákat bal oldalra lökték, s sorsuk ezzel tulajdonképpen megpecsételődött, ugyanis gázkamra, később krematórium várt rájuk, ami a biztos halált jelentette. Voltak jobb érzésű katonák, akik tudták mi vár a bal oldalra állított emberekre, igyekeztek segíteni. Öregek kezébe adták a gyereket, hogy az anya megmenekülhessen. A túlélő aznap látta utoljára szeretteit, ugyanis édesapját is egy másik lágerbe terelték. Ám ekkor még minden azt remélték, hogy este ismét együtt lesz a család.

A szelektálás után a túlélő a V./B. jelű női lágerbe került, 1944. július 8-án. Mindenkit fürdőbe tereltek, fertőtlenítettek. „Ott női mivoltunk megcsúfolása történt: Nullás géppel kopaszra nyírták hajunkat. Majd anyaszült meztelenen egy hatalmas terembe kellett menni, ahol egy szál ruhát kaptunk fehérnemű nélkül. Az első napon sokan megőrültek. Naponta nézték, nem találják-e terhes anyát, de mihelyt ilyet találtak, azonnal a gázkámrába vitték.” Volt velük egy 8 hónapos terhes kismama, bő ruhájában nem vették észre, de 2-3 nap múlva már nem volt velük.

A németek gondoskodtak arról, hogy Auschwitzban mindenki elvesse egyéniségét, régi önmagát. 1200-an éltek egy lágerben, amelynek élén a lágerälteste állt, akinek több kápó segítette a munkáját. Ők lengyel zsidó nők voltak, az SS-ek parancsait híven teljesítették, sőt még náluk is gonoszabbak voltak, nekik hajuk volt, gyönyörű ruhákban jártak, a németek mindennel el-látták őket. Százan voltak egy blokkban, ez a túlzásfolttság azt eredményezte, hogy nem volt elég fekvőhely, csak oldalt lehetett feküdni, éjszaka, ha valaki meg akart fordulni, akkor mindenki felébredt. Húsz emberre jutott egy WC. A latrinamerők szakképzett orvosok voltak, ami számukra szörnyű megaláz-tatást jelentett, ugyanis megérkezésükkor önként jelentkeztek, azt hitték, hi-vatásukat fogják teljesíteni. Az embertelen körülményeket megtoldotta a hely időjárása is. *„Vagy esett az eső, vagy sütött a nap. Hajnali háromkor kellett felkelni, utána célappelt álltunk ötös sorokban. Ez a számlálás 4-5 óra hosszát tartott, egy helyben kellett állni. Egymás után estek össze az embe-rek.”* Táplálékot csak annyit kaptak, amennyi a létezéshez feltétlen szüksé-ges volt. Reggelire öt ember kapott egy fazékban csalánfőzeléket, ami szinte ehetetlen volt. Ebbe brómot tettek idegcsillapítónak. A következő étkezés este volt: egy kis darab kenyeret adtak margarinnal és lekvárral. Tisztálkodni csak eső után lehetett, a pocsolnyából származó esővízzel mosták meg az ar-cukat. Kezdetben sem szappan, sem törölköző nem volt. Később olyan szap-pant kaptak, amit a halottak zsírjából főztek. A táborban dolgozni nem kel-lett, egész nap a puszta földön ültek, otthonukról, szeretteikről beszélgettek. Még a táborlakók sem tudtak pontosan arról, hogy mi folyik közvetlen kör-nyezetükben. Nem tudtak a gázkamrákról, krematóriumokról, ikreken való kísérletezésről, mindezekre csak később derült fény. A németek nagymérték-ben ügyeltek a részletekre, hogy semmi se tudódjon ki.

A túlélő öt hetet töltött Auschwitzban, ezért számára, mint ahogy az összes többi deportált számára, sok mindenre később derült fény. Nem tud-tak a gázkamrákról, ikreken való kísérletezésről, a krematóriumokról. Min-den fogoly abban reménykedett, hogy ember ilyen szadizmusra nem lehet ké-pes. *„A kápók kezében állandóan gumibot volt. Voltak olyan 40-50 éves nők közöttünk, akik sokkal kevesebb energiával rendelkeztek, mint mi húsz évesek. Láruk kisebesedett. A kápók vérzős, sebes lábaikba rugdostak cipővel, ott es-tek össze a szerencsétlenek, de már vitte őket a hullakocsi a gázkamrába.”* A foglyokkal elhitették, hogy a gázkamrák fürdőhelyiségek, ezért tusolókkal és vízcsapokkal is felszerelték, ám amikor megnyitották őket, víz helyett gáz öm-lött ki belőlük, ami pillanatok alatt végzett az emberrel. A németeknek még ar-ra is gondjuk volt, hogy a halottak szájából az arany fogakat is kiszedjék.

A túlélő visszaemlékezése szerint a haláltáborban nemcsak zsidó depor-táltak voltak, hanem cigányok is. Ha lehet, velük még rosszabbul bántak, egy éjszaka, augusztus 2-án tömegesen küldtek cigányokat halálba úgy, hogy ele-venen elégették őket. A túlélő társnőivel óriási sikolyokat hallott, amik egyre erősödtek, majd hajnalra, mire már senki sem élt közülük, teljesen elhallgattak.

10. ÖSSZEGZÉS

Csak a tanúk, akik a történelmi emlékezetet alkotják, csak ők hozhatnak végső ítéletet egy eseményről vagy cselekedetről, mégpedig azzal, hogy milyen figyelmet szentelnek neki.

Mindannyian, legyünk bűnösök vagy ártatlanok, öregek vagy fiatalok, el kell fogadnunk a múltunkat. A következményei valamennyiünket érintenek, és valamennyien felelősek vagyunk érte. Ugyanez vonatkozik a Holocaustra is, ami a 20. század szégvenfoltja, legszomorúbb és legborzasztóbb eseménye. Eseményeit a túlélők elbeszéléseiből ismerjük meg hitelesen, emberi tragédiák tömegét tárja elénk. Az egész emberiség felelős a hat millió ártatlannal megölt emberért. Minden egyes emberi élet felbecsülhetetlenül értékes. Így aztán, ha száraz adatokkal „dobálózunk”, akkor ne a számot lássuk meg először, hanem a mögötte álló egyént.

E munkám eredményének tartom, hogy elsőként Celldömölk és környéke helytörténetírásában összegyűjtöttem és rendszereztem a korszak emlékeit, felkutattam túlélőit. Nekünk és az elkövetkező generációknak jól kell ismerni a múltnak ezen részét, és intő példát kell, hogy szolgáltasson a jövőre nézve. A Holocaust tanulsága: „A szeretet fölötte áll a gyűlöletnek”.⁴³

JEGYZETEK

¹ Komoróczy Géza: Holocaust. A pernye belcég a bőrünkbe. Bp., 2000. 10-11., 123-124., 169. p. (Osiris zsebkönyvtár)

² Bernstein Béla: A zsidók története Vas megyében. = Partes populorum minores alienigenae; 1998. 4. köt. Bernstein Béla emlékkönyv. 173-175. p.; Kemény József: A kiscelli zsidó hitközség története 1895-ig. Devecser, 1900. 144 p.; A vasi zsidók. Emlékre a mártírhalált szenvedett vasmegyei zsidóságnak. Szerk. Löwinger Avraham Albert. Tel Aviv-Jaffa, 1974. 62-65. p.

³ A Vas megyei zsidóság létszámáról és koncentrálásának problémáiról. = Dunántúli Néplap (továbbiakban: DN) 1944. ápr. 22. 5. p.

⁴ Nemzeti Mozgó műsora. = Celldömölki Hírlap (továbbiakban: CH) 1941. máj. 3. 4. p.

⁵ Süss zsidó. = CH 1941. jún. 7. 3. p.

⁶ Hétről hétre. = CH 1941. jún. 21. 3. p.

⁷ A szombatysinór létrehozása a szombatra és az ünnepnapokra vonatkozó szigorú munkatiltalom enyhítését szolgálta. A dróttal vagy sövényel körülkerített területen – mely így a közös udvar jellegével bírt – pl. a teherhordásra vonatkozó tilalom, mely még az imakönyvre, órára, zsebkendőre stb. is kiterjedt, hatályát veszítette. Vö.: Zsidó lexikon. Szerk. Újvári Péter. Bp., 1929. 240-241. p.; Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15-1944. július 30. Összeáll. Mayer László. Szombathely, 1994. 11-12. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 7.)

⁸ Bontsák le a szombatysinórokat. = CH 1941. dec. 27. 2. p.

⁹ Zsidó asszonyságok. = CH 1942. ápr. 11. 3. p.

¹⁰ Gázolt a munkaszolgálatos zsidó. = CH 1942. júl. 18. 2. p.

¹¹ Hírek a bolszeviki zsidó frontról. = CH 1942. okt. 17. 4. p.

- ¹² Miért ellenezte Prohászka Ottokár a zsidó vallás törvényes elismerését 1893-ban? = Kemenesalja (továbbiakban: KA) 1944. ápr. 22. 1. p., ápr. 29. 1. p., máj. 6. 1. p.
- ¹³ Befogad, felvesz, bevesz.
- ¹⁴ Kb. i. sz. 160–220; karthágói születésű keresztény egyházi író.
- ¹⁵ Lásd 12. jegyzet.
- ¹⁶ A zsidó gazdasági rendszeren tönkremegy a keresztény műveltség. = KA 1944. máj. 6. 1. p.
- ¹⁷ Adatközlő: egy kemenesmagasi lakos, aki nem járult hozzá nevének közléséhez.
- ¹⁸ Kemenesi Napló. = KA 1944. máj. 6. 3. p.
- ¹⁹ Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Íratok a Vas megyei levéltárból. Összeáll. Bajzik Zsolt, Mayer László. Bp., 1994. 44. p.
- ²⁰ Zárgondnokot kap a sági bérgazdaság. = KA 1944. máj. 13. 2. p.
- ²¹ Jellemző zsidó fenyegetőzés. = CH 1944. ápr. 29. 2. p.
- ²² Megmérgezte magát és családját. = CH 1944. júl. 22. 4. p.
- ²³ A Vas megyei zsidóság létszámáról és koncentrálásának problémáiról. = DN 1944. ápr. 22. 4. p.
- ²⁴ Bajzik – Mayer: i. m. 16. p.
- ²⁵ Eltűntek. = KA 1944. máj. 20. 1. p.
- ²⁶ Celldömölki nagyközségtől. = KA 1944. máj. 20. 3. p.
- ²⁷ Bajzik – Mayer: i. m. 16. p.
- ²⁸ Bajok vannak a jánosházi gettó körül. = CH 1944. jún. 10. 3. p.
- ²⁹ Hírek. Betörték a jánosházi gettóba. = KA 1944. jún. 24. 3. p.
- ³⁰ Bajzik – Mayer: i. m. 16. p.
- ³¹ Egy vasúti alkalmazott visszaemlékezése, aki az elszállításkor teljesített vasúti szolgálatot Jánosházán. A visszaemlékezés rögzítése: 2001 márciusa. Diktafon.
- ³² Vö. *Sóptei István*: Internáló tábor a Rába partján. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ) 1988. 3. sz. 394–397. p.
- ³³ Budai Béla elmondása szerint.
- ³⁴ *Randolph L. Braham*: A magyar holocaust. Bp. 1988. 2. köt. 76–77. p.
- ³⁵ Sági Pálné elmondása szerint.
- ³⁶ Adatok a magyar zsidóság veszteségeiből. In: *Te vagy a tanú! Ukrajnától Auschwitzig*. Szerk. Pór Dezső – Zsadányi Oszkár. Bp., 1947. 205–422. p.
- ³⁷ Löwinger: i. m. 62–65. p.
- ³⁸ Budai Béla visszaemlékezése; rögzítés 2000. nyara – diktafon, jegyzetelés.
- ³⁹ A kőszegi munkaszolgálatos táborról lásd bővebben Bajzik – Mayer: i. m. 17–18. p.; *Bodó Judit*: Adalék a kőszegi gettó és munkaszolgálat történetéhez. = VSZ 1984. 3. sz. 370–381. p.
- ⁴⁰ *Horváth Sándor*: Kövek a síron. Az „élők házában” – Nagysimonyiban. = Vas Népe, 1992. febr. 18. 1., 6. p.
- ⁴¹ A visszaemlékezés rögzítése: 2000 nyara. Diktafon, jegyzetelés.
- ⁴² A visszaemlékezés rögzítése: 2002 nyara. A túlélő írásos visszaemlékezése és diktafon alapján.
- ⁴³ *Fisch O. Róbert*: A Sárga Csillag Fénye. A Holocaustból Fakadó Szeretet Tanulsága. Bp., 1998. 6. p.